

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ERZURUMLU HÂCE MUHAMMED LUTFÎ'NİN (1868/1956) "HÛLÂSATU'L-HAKÂYIK" İSİMLİ
ESERİNDE ÂYET VE HADİS KULLANIMI*
USING VERSES AND HADITH IN "HULASAT-UL HAKAYIK" THE WORK OF HACE MUHAMMED
LUTFÎ OF ERZURUM (1868/1956)

Osman BİLGEN**

Öz

Toplumların geleceğe güvenle bakması ve onu planlayabilmesi, ilim ve fikir başta olmak üzere her alanda gelişme ve ilerleme göstermesine, kültür mirasına sahip çıkarak ondan istifade etmesine bağlıdır. Kültürel değerlerine sahip çıkamayan toplumların egemen kültürlerin etkisinde kalması tarihi ve sosyolojik bir gerçektir. Bu bağlamda bizlere düşen kendi kültür mirasımızı olduğu gibi ortaya koyup yeni nesillerin bundan istifadesini sağlamaktır.

Kültür mirasımızın en önemli unsurlarından biri de öz değerlerimizle yetişen büyük şahsiyetlerdir. Osmanlı Devletinin son döneminin meşhur ilim, fikir ve gönül insanları arasında yer alan Nakşibendiye silsilesinin Hâlidî/Küfrevî kolunun en önemli temsilcilerinden Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) de bunlardan biridir. Hâce Muhammed Lutfî'nin "Hülâsatu'l-Hakâyik ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli eserinde Mesnevî, Destan, Mersiye, Dua, Mâni, gazel ve mevlid gibi tasavvuf/tekke edebiyatının birçok türünü görmek mümkündür. Bu manzumeler, dinî, ilmî, fikrî ve tasavvufî birçok hakikati içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışmada Hâce Muhammed Lutfî'nin manzumelerine konu olan âyet-i kerime ve hadis-i şerifler tespit edilerek değerlendirilmeler yapılacaktır. Böylece onun tasavvufî yönünün çok önemli bir boyutunu oluşturan Hz. Muhammed (s.a.s) sevgisinin temellerine/kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâce Muhammed Lutfî, Hülâsatu'l-Hakâyik, Hadis, Hâlidî, Tasavvuf.

Abstract

Societies' being sure about their future and being able to plan it depends on improving themselves in all areas of life especially in knowledge and thought, and also protecting their cultural heritage benefitting from it. It is a historic and sociological fact that societies which couldn't save their cultural values have been influenced by sovereign cultures and have been erased from the pages of history. In this context, we should present our own cultural heritage with its all authenticity and provide new generations with its benefits.

One of the most significant elements of our cultural heritage is great characters grown up with our pure values. Teacher Muhammad Lutfi of Erzurum (Efe of Alvar) is among those famous men of knowledge, thought and heart in the last period of Ottoman Empire as one of the most significant representative of Khalidi/Kufrevi branch in Naqshiband genealogy. We can see many different kinds of sufi and taqqa literature in "Hulasat-ul Hakayik" (Summary of Truths) the work of Muhammad Lutfi of Erzurum such as masnavi, legend, elegy, prayer, mani (a kind of Turkish folk poem), lyric poem and the Nativity poem for Prophet Muhammad. These poems include many religious, of knowledge and thought, and sufi truths. In our paper the traditions making the subject subject matter of Lutfi's poems will be identified and evaluated. As a result, we will try to reach main sources of his love for Prophet Muhammad (upon him be peace and blessings) which is a very important dimension of Lutfi's sufi aspect.

Keywords: Hâce Muhammad Lutfi, Hulasat-ul Hakayik, Hadith, Khalidi, Mysticism.

Giriş

Osmanlı Devletinin son dönem meşhur ilim, fikir ve gönül insanları arasında yer alan, Nakşibendiye silsilesinin Hâlidî/Küfrevî kolunun en önemli temsilcilerinden birisi de Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî'dir. O, Mesnevî, Destan, Mersiye, Dua, Mâni, Gazel ve Mevlid gibi tasavvuf/tekke edebiyatının birçok türünde manzumeler yazmış bir şair-mutasavvıftır. Yazmış olduğu manzumelerin dinî, ilmî, fikrî ve tasavvufî birçok hakikati içerisinde barındırdığı görülmektedir. Manzumelerinde kullanmış olduğu âyet ve hadisler, onun tasavvufî görüşlerinin hem temelini oluşturması hem de tasavvufî derinliğini göstermesi açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Hâce Muhammed Lutfî'nin şiirlerinde, âyet ve hadisleri nasıl kullandığına geçmeden önce kısaca hayatı ve şiirlerinden derlenerek meydana getirilen "Hülâsatu'l-Hakâyik ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli eseri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

a) Hâce Muhammed Lutfî'nin Hayatı

Hâce Muhammed Lutfî, 1285/1868 yılında Erzurum'un Pasinler (Hasankale) İlçesi'ne bağlı Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nde doğmuştur. Babası Hâce Hüseyin Efendi (ö. 12 Mart 1918), annesi Seyyide Hatice Hanım'dır (ö. ?).

* Bu makale, 24-26 Mayıs 2013 tarihinde düzenlenen "Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu"nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-Mail: osmanbilgen@gmail.com

Hâce Muhammed Lutfî, ilk tahsilini babası Hüseyin Efendi'nin yanında tamamlar. 1307/1889-1890'de 22 yaşında iken Hasankale'nin Sivaslı Camii'ne imam olur. Bu görevdeyken muhterem pederleri ile birlikte Bitlis'te ikamet eden Pîr Muhammed Küfrevî (1777/1898) Hazretlerini ziyaret ederler. Hazreti Pîr, Hâce Muhammed Lutfî'yi halife nasb ettiğini bildirir. Dönüşte Erzurum'un Dinarkom Köyüne tayini çıkar. Burada görev yaparken Rus istilasının başlaması üzerine 16 Şubat 1916 da Erzurum'a taşınır. Erzurum'un da elden çıkması üzerine Erzincan'ın Tercan ilçesinin Yavi Nahiyesi'ne gitmek zorunda kalır. Bu dönemde Milli Mücadeleye destek verir. Ermenilerin mezalime ve katliama başlaması üzerine toplamış olduğu 60 kişilik müfrezesi ile Rusların karargâh ve mühimmat deposu olarak kullandıkları bir köye taarruz eder ve Ruslara büyük zararlar verir. İki sene Yavi'de kalan Hâce Muhammed Lutfî, Erzurum'un Ruslardan kurtulmasının ardından tekrar memleketi Hasankale'ye döner. Kendisine Hasankale müftülüğü teklif edilmişse de o, Alvar Köyü'ne imam olmayı tercih eder. 1939 yılına kadar burada kalan Hâce Muhammed Lutfî hastalıkları dolayısıyla Erzurum'a taşınmak zorunda kalmıştır. 1947, 1949 ve 1950 de olmak üzere üç defa hac yapmıştır. Arapça ve Farsça bilen Hâce Muhammed Lutfî, 12 Mart 1956 yılında Erzurum'da vefat etmiştir. (Kutlu, 2006: 39-69).

b) Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî

Hülâsatü'l-Hakâyık, Hâce Muhammed Lutfî'nin Mesnevi, Destan, Mersiye, Dua, Mani, gazel ve mevlid türünde manzumeleri ile Divançe'sinden meydana getirilen bir eserdir. Eser, Dinarkom'lu Hacı Osman Efendi, Yusuf Efendizâde Hasan Efendi, Hacı Seyfeddin Efendi, Sarıların Hacı Ömer Boybeyi, Çöğenderli Halis Efendi, Tayyar Efendi Hoca ve Hacı Yusuf Boybeyi'nin defterleri olmak üzere yedi ayrı nüshanın tevhit edilmesiyle oluşturulmuştur. İlk defa 1974 yılında latin harfleriyle basılmıştır. 1979 yılında Arap harfleriyle de basılan eserin günümüzde muhtelif baskıları bulunmaktadır. Eserde tasavvuf/tekke edebiyatının farklı türlerine ait manzumeler görmek mümkündür. (Lutfî, 2011)

A. Hülâsatü'l-hakâyık'ta Âyet ve Hadis Kullanımı

Türk İslâm edebiyatının en önemli ilim ve fikir kaynağını Kur'ân-ı Kerîm oluşturmaktadır. Kur'ân'ın verdiği bilgiler ve içerdiği hükümler edebî eserlerin ilham kaynağı olmuştur. İslâmî Türk Edebiyatının kaynakları arasında ikinci sırada da hiç şüphesiz Hz. Peygamberin (s.a.s) hadisleri gelmektedir. Hadis-i şeriflerin de tasavvuf/tekke şairlerinin inanç sistemi kadar, ifade ve üslûplarını da etkilediği görülmektedir. (Pala, 2008: 35; Şener, Yıldız, 2003: 281).

Her iki kaynağın şairler ve edipler tarafından manzum/mensur eserlerde kullanılması iktibas ve telmih sanatları ile mümkün olmuştur. Hâce Muhammed Lutfî, *Hülâsatü'l-Hakâyık*'daki Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin çoğunda "âyet veya hadisten alınan bir parça ile sözü tezyin ve mânâyı te'yîd etmek" anlamına gelen iktibas sanatına (Tâhirü'l-Mevlevî, 1994: 61) çokça başvurmuştur. Bunun yanında bazı âyet ve hadislerin manalarına işaret eden, onları çağrıştıran telmih sanatını da kullandığı görülmektedir.

Hâce Muhammed Lutfî'nin eserinde çok sayıda âyet ve hadis kullanımının arka planında onun bir Nakşî/Hâlidî şeyhi olması yani tasavvufi kimliği yatmaktadır. (Kıyıcı, 1986: 552) Eserdeki hadislere geçmeden önce âyetler hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

a) Hülâsatü'l-hakâyık'ta Kullanılan Âyetler¹

Hâce Muhammed Lutfî'nin eserinde 17 farklı sûreye ait 28 âyet kullandığı tespit edilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Bakara Sûresi 31. Âyet:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."²

2. Bakara Sûresi 79. Âyet:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

"Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun."³

¹ Dipnotlarda Hülâsatü'l-Hakâyık'daki şiir ve beyit numaraları esas alınarak kaynak verilecektir.

² Âyetin kullanımı için bkz:

Verdi şerefîn Âdem'e bu şevket ü şânı
Seâdet-i tâc-ı serini alleme'l-esmâ (9/10. Ayrıca bkz. Mevlidü'n-Nebî/41)

³ Âyet-i kerimede geçen "min indillâh"/"Allah katındandır" lafzının kullanımı için bkz.

Zevî'l-ihirâmıdır ashâb-ı kirâm
Zât-ı Muhammed'dir anlara ikrâm
Min indillâh oldu a'zâm-ı in'âm
Şeref ü şân Hamza arslan iledir. (82/15)

3. Bakara Sûresi 99. Âyet:

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ

“Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik.”⁴

4. Bakara Sûresi 115. Âyet:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ

“Doğu’da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır.”⁵

5. Bakara Sûresi 117. Âyet:

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘Ol’ der, hemen olur.”⁶

6- Bakara sûresi 148. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷

7. Bakara Sûresi 256. Âyet:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.”⁸

8. Enfâl Sûresi 49. Âyet:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Kim Allah’a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁹

9. Ra‘d Sûresi 43. Âyet:

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

“De ki: ‘Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah yeter.’”¹⁰

⁴ Âyet-i kerimde geçen “âyatîn beyyinât”/ “Apaçık âyetler” lafzının kullanımı için bkz.

*Âyât-ı beyyinât*da ism-i şerîfîn Ahmed
Bütün âleme rahmet gönderdi Zât-ı Mevlâ (10/4)

⁵ Bu âyet-i kerime, Hâce Muhammed Lutfî’nin eserinde en fazla kullandığı âyetlerden birisidir. Genellikle “Şerâb-ı eynemâ” terkihiyle kullanılmıştır. Misaller için bkz.

*N’olur ey sâkî-i ma’nâ şerâb-ı eynemâdan ver
Sivâ ile bu ma’mûr gönlümüz senden harâb ister (118/1)*

*Lufiyâ bir lutf-i Hak’dır bu şerâbın katresi
Tende cândır cânda cânândır şerâb-ı eynemâ (18/9. Ayrıca bkz. 2/1; 18/7; 108/2; 207/6)*

⁶ Âyet-i kerimde geçen “kün”/ “ol” lafzının kullanımı için bkz.

*Kudret ü irâdetin ki etdi cûd
“Emr-i kün”den buldu mahlûkât vücûd (Mevlîdî’n-Nebî/3)
Bu cümle kâinâtı kün deyüp var eyleyen Mevlâ
Habîbi Mustafâ’ya aşkı yâr eyleyen Mevlâ (20/1)*

⁷ Âyet-i kerimde geçen “Küllü şey’in kadîr”/ “(O), her şeye hakkıyla gücü yetendir” lafzının kullanımı için bkz.

*Ne evvelin vardır ne de âhirin
Bir şeye benzemez yokdur nazîrin
Elde delîl küllü şey’in kadîr’in
Hâzır nâzır hem Hakîm’sin İlâhî (722/2)*

⁸ Âyet-i kerimde geçen “Urvetü’l-vüskâ”/ “Sağlam kulp” lafzının kullanımı için bkz.

*Mevlânâ urvetü’l-vüskâ Muhammed
Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed
Seyyîd Nûr Muhammed feyz-i müebbed
Câm evliyânın cânân iledir (82/33)*

⁹ Âyet-i kerimde geçen “Men yetevekkel ale’llâh”/ “Kim Allah’a tevekkül ederse” lafzının kullanımı için bkz.

*Men yetevekkel ale’llâh sırrına serdâr olup
Bul kanâat kenzini yapış sehâvet dâline (524/2)*

¹⁰ Âyet-i kerimde geçen “Kul kefâ billâh”/ “De ki: Allah sana yeter” lafzının kullanımı için bkz.

*Sübânellezîdir sırr-ı Mi’râc’ı
Kul kefâdan olmuş başının tâc
Mihr-i izzet bezm-i vahdet sirâc*

10. Hicr Sûresi 72. Âyet:

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.”¹¹

11. İsrâ Sûresi 1. Âyet:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.”¹²

12. Meryem Sûresi 57. Âyet:

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا

“Onu yüce bir makama yükselttik.”¹³

13. Enbiyâ Sûresi 107. Âyet:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁴

14. Zümer Sûresi 53. Âyet:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.’¹⁵

15. Mü’min Sûresi 1. Âyet:

حَمِّ

“Hâ-mîm.”¹⁶

Muhammed’dir kerem kânu Muhammed (76/4)

¹¹ Âyet-i kerimede geçen “le-amrûke”/“Ömrüne yemin olsun ki” lafzının kullanımı için bkz.

Gönderdi sana hil’at-i levlâke **le-amrûk**
İnşirâh ile ve’-d-duhâ hem sûre-i Tâhâ (9/9)

¹² Âyet-i kerimede geçen “ellezî esrâ”/“Kuluna gece yolculuğu yaptırın Allah’a” lafzının kullanımı için bkz.

Sâye-i **ellezî esrâ** serine
Feyz-i Feyyâz dökülüp gül-berine (Mî’râcü’n-Nebî/103. Ayrıca bkz. 76/4)

¹³ Hz. İdris’in yüce bir makama ulaştırıldığı anlatıldığı bu âyet-i kerimede geçen “Mekânen aliyya”/“Yüce makam” lafzının kullanımı için bkz.

İdris’e verüp Hazret-i Hak şân u şerâfet
Yüzün suyu hürmetine **mekânen aliyyâ** (9/11)

¹⁴ Hâce Muhammed Lutfî’nin eserinde otuz bir defa kullanmış olduğu “Rahmeten li’l-âlemîn”/“Alemlere rahmet” lafzının farklı kullanımları için bkz.

Dür-i deryâ-yı seâdet sana kıymet mi yeter
Mîhr-i vâlâ-yı hidâyet sana himmet mi yeter
Kerem-i Zât-ı Kerîm devolete devlet mi yeter
Rahmeten li’l-âlemîn Ahmed’e hürmet mi yeter (618/2)

Muhammed âleme nûr-ı mübîndir
Muhammed **rahmeten li’l-âlemîn**dir (Na’t-ı Resûlullâh/1)

Muhammed Lutfî’ye lutf ede Allâh
Şefa’at eyleye Hak Resûlullâh
Hak Resûlullâhdır vallâhi billâh

Rahmeten li’l-âlemîndir efendim (364/9. Diğer kullanımlar için bkz. İlticâ-nâme/21, Mî’râcü’n-Nebî/131, 165, Mevlidü’n-Nebî/32, 121, Merhâbalar-1/5, 6/5, 8/2, 18/5, 46/11, 82/6, 246/5, 306/2, 339/6, 364/1-8, 460/4, 622/2, 702/7, s. 571/2, Kıyâmet Destanı/34.)

¹⁵ Âyet-i kerimede geçen “Lâ taknetû”/“Ümit kesmeyiniz” lafzının kullanımı için bkz.

Lutfiyâ sen kesme ümid Hüdâ’dan
Ayrma gönlünü nûr-ı Hüdâ’dan
Lâ taknetû gelür yine sadâdan
Sen zannetne rahm-i Rahmân’ım gitdi (626/8)

¹⁶ Hâce Muhammed Lutfî, edebiyatımızda Hz. Peygamber’in isimlerinden biri olarak kabul edilen “hâ-mîm” lafzını aynı manada olmak üzere şöyle kullanmıştır.

Câm-ı mey-i **hâ-mîm** ile Keşer-i Müzzemmil
Verdi hayâtı dillere eyledi müzekkâ (9/8)

16. Fetih Sûresi 1. Âyet:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

“Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”¹⁷

17. Necm Sûresi 1. Âyet:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ

“İndiği sırada yıldız and olsun.”¹⁸

18. Necm Sûresi 8. Âyet:

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ

“Sonra yaklaştı ve iyice sarktı.”¹⁹

19. Necm Sûresi 9. Âyet:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı.”²⁰

20. Necm Sûresi 10. Âyet:

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

“O da kuluna vahy etmek istediği her şeyi vahyetti.”²¹

21. Necm Sûresi 17. Âyet:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ

“Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.”²²

22. Saf Sûresi 13. Âyet:

وَأُخْرَىٰ يُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

¹⁷ Âyet-i kerimede geçen “Fetahnâ”/“Fetih ve zafer ihsan ettik” lafzının kullanımı için bkz.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bırakdı
Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı fetahnâ (9/16)

¹⁸ Âyette yıldız manasına gelen “en-Necm” kelimesi aynı zaman da Kur'an'da bir sûrenin de adıdır. Bu sûreye şu şekilde telmihte bulunulmuştur:

Vasfın ne güzel vâsıfıdır sûre-i ve'n-Necm
Yâsîn senâ eyler sana hem sûre-i A'lâ (9/4)

¹⁹ Âyet-i kerimede geçen “Denâ fetedellâ”/“Yaklaştı ve iyice sarktı” lafzının kullanımı için bkz.

Ey rehber-i küll rûz-i cezâ kân-i şefa'at
Gülzâr-ı denâ bülbül-i bezm-i fetedellâ (9/3)

²⁰ Hâce Muhammed Lutfî, bu âyet-i kerimeyi bir çok yerde “kâb-ı kavseyn, kâbe kavseyn-i ev ednâ ve ev ednâ” ifadeleriyle kullanmıştır. Kullanımlar için bkz.

Sahrâ-yı kâbe kavseyn ev ednâ serîrine
Da'vet edüp Teâlâ Habîb-i Muhammed'i (689/2)

O bir nûr-i mücellâdır o bir nûr-i mu'allâdır
Harem-i kâb-ı kavseynde olan mihmân Muhammed'dir (171/4)

Muktedâ eyledi Hak Mescid-i Aksâ'da seni
Enbiyâ zümresine Leyle-i Esrâ'da seni
Zikr edüp Hazret-i Hak mele-i a'lâda seni

Mihmân eyledi Hüddâ sadr-ı ev ednâda seni (618/2. Ayrıca bkz. Mî'râcü'n-Nebî/118, 129, 7/3, 9/6, 10/10, 16/8, 31/6, 46/12, 374/3, 486/6, 511/2, 618/7, Na't-ı Habîb-i Rahmân-1/2)

²¹ Âyette geçen “Mâ evhâ”/“Vahy etmek istediği her şey” lafzının kullanımları için bkz.

Hâzin-i esrâr-ı mâ evhâ hidâyet perveri
Rahmeten lî'l-âlemîn âhir zemân peygamberi (Merhabâlar-1/5)

Senindir rûtbe-i levlâk senindir sırr-ı mâ evhâ

Seni fevç-i risâletde alemdâr eyleyen Mevlâ (20/5. Ayrıca bkz. Mî'râcü'n-Nebî/14, Merhabâlar-1/5, 9/5, 486/6, Na't-ı Habîb-i Rahmân-1/2)

²² Âyette gözün kaymaması manasına gelen “Mâ-zâğâ” lafzının kullanımları için bkz.

Kühl-i mâ-zâğâl çekildi gözüme
İlm-i hikmet nâzil oldu sözüme (Mî'râcü'n-Nebî/110)

Kühl-i mâ-zâğâ'l-basar zîver-i nûr-i dîdesi
Hâk-i pâ-yi lü'lü-i lâlâ Muhammed Mustafâ (7/13)

"Memnun olacağınız bir şey daha var: Allah'tan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir zafer! Müminlere bunları müjdele!"²³

23. Şems Sûresi 1. Âyet:

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا

"Yemin olsun Güneşe ve onun aydınlığına."²⁴

24. Leyl Sûresi 1. Âyet:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

"Yemin olsun, karanlığı ile ortalığı bürüdüğü zaman geceye."²⁵

25. Duhâ Sûresi 1. Âyet:

وَالضُّحَى

"Yemin olsun, güneşin yükselip en parlak halini aldığı kuşluk vaktine."²⁶

26. Duhâ Sûresi 5. Âyet:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى

"Elbette Rabbin sana ileride öyle ihsan edecek, ta ki sen de O'ndan ve verdiğinden razı olacaksın."²⁷

27. Tîn Sûresi 4. Âyet:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

"Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık."²⁸

28. İhlâs Sûresi 2. Âyet:

اللَّهُ الصَّمَدُ

"Allah Samed'dir."²⁹

²³ Âyette geçen "Nasrun mina'llâh"/"Allah'tan bir yardım" lafzının kullanımı için bkz.

Zevk ile *nasrun mina'llâh* okudu
Şevk ile *fethun karîbüdür* dedi (Mevlîdî'n-Nebi/154)

Dervîşler cündullâh olmuş bâtında
Nasrun mina'llâhdan ihsân ederler (96/7)

²⁴ Güneş manasına gelen "eş-Şems" kelimesi aynı zamanda Kur'an-ı Kerimdeki bir sûrenin de adıdır. Bu lafzın kullanımı için bkz.

Ve's-şemsi şehâ mir'ât-ı dîdâr-ı şerîfin
Menzil-gehiniz şeb-i şerâfette *ev ednâ* (9/6)

²⁵ Gece manasına gelen "el-Leyl" ibaresi aynı zamanda Kur'an-ı Kerimde bir sûrenin ismidir. Bu lafzın kullanımı için bkz.

Ve'l-leyli kasem-gû şeref ü şöret ü şânın
Arş'a erişir hâzin-i esrâr-ı *mâ evhâ* (9/5)

²⁶ Hâce Muhammed Lutfi, bu âyet-i kerimeyi iki yerde şu şekilde kullanmıştır:

Ey nûr-ı Hak Muhammed sûre-i ve'd-duhâda
Vasf eylemiş seni Hak ta 'rif eder Teâlâ (10/3)

Gönderdi sana hil'at-i *levlâke le-amriik*
İnşirâh ile *ve'd-duhâ* hem sûre-i *Tâhâ* (9/9. Ayrıca bkz. 7/5)

²⁷ Hâce Muhammed Lutfi, "Sen rabbinden razı olacaksın" manasına gelen "Rabbüke feterdâ" ibaresini eserinde iki yerde kullanmıştır. Bkz.

Leyle-i keremde Kerîm'in va'd-i kerîmi
Tebşîr-i azîmdir sana Rabbüke feterdâ (9/2)

Biz ümmet-i Muhammed şöhretiyle halk olduk
Bu nâmu bizden alma mübeşşer-i "*feterdâ*" (10/12)

²⁸ Âyet-i kerîmede geçen "En mükemmel suret" anlamındaki "Ahsen-i takvim" terkiibinin kullanımı için bkz.

Bizi tekrîm edüp tâc-ı kerâmet
Başımızda seâdete alâmet
Verüp ahsen-i takvîmle kıyâfet
Sana binlerce hamd olsun İllâhî (617/4)

²⁹ "Ezeli, ebedi ve yüce olan ve hiç kimseye veya şeye ihtiyacı olmayan, mutlak malik olan yüce Allah" manasına gelen "es-Samed" kelimesinin kullanımı için bkz.

Ümmet-i Muhammed zâir-i Ahmed
Oldular kâsîd-ı kabr-i Muhammed
Ne keremler etdi *Allahu's-Samed*

Yukarıda görüldüğü gibi Hâce Muhammed Lutfi eserinde, yirmi sekiz farklı âyeti yüz yirmi yedi defa kullanmıştır. Bu onun, ileri düzeyde Kur'an bilgisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Eserde ayrıca Fâtiha³⁰, Furkân³¹, Tâhâ³², Yâsîn³³, Rahmân³⁴, Müzzemmil³⁵, Müddessir³⁶, A'lâ³⁷, Duhâ³⁸ ve İnşirâh³⁹ sûreleri olmak üzere toplam on sûreye de sadece ismen yer verilmiştir.

b. Hülâsâtü'l-hakâyık'ta Kullanılan Hadisler

Hâce Muhammed Lutfi, dini/tasavvufi kültürünün bir yansıması olarak manzumelerinde birçok hadise de vermiştir. Bu hadisler; "levlâke lema halaktu'l-eflâk", "lî meallahi vaktün/zemanün", "küntü kenzen mahfiyyen", "es-Sehiyyu habibullah", "men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu", "evvelu ma halakallahu nuri" gibi çoğu tasavvuf kitaplarında Hazreti Peygambere atfedilen rivayetlerdir. Bunlar şunlardır:

1. لَوْ لَأَكْ لَوْ لَأَكْ لَوْ لَأَكْ لَوْ لَأَكْ لَوْ لَأَكْ

"Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" (Aliyyu'1-Kârî, 1391/1971: 295; 1984: 150; Aclûnî, 1405: II, 164)

Mutasavvif şairler tarafından daha çok "lev lâke" lafzı ile iktibas edilen bu rivayet, Hâce Muhammed Lutfi tarafından da on altı kez kullanılmıştır.

Allahu Teâlâ'nın Hazreti Peygambere sevgi ve muhabbetini gösteren bu rivayet, sûfi şairler tarafından kutsî hadis olarak kabul edilerek özellikle naatlerde "lev lâke / Sen olmasaydın" ifadesiyle kullanılmıştır. Hülâsâtü'l-Hakâyık da en fazla atıfta bulunulan rivayetlerden birisidir.⁴⁰ Bundan dolayı Hâce Muhammed Lutfi, "lev lâke" kelimesindeki manayı, Hazreti Peygambere yüceltmek için ona verilen bir rütbe/mertebe⁴¹, O'nun başına takılan bir taç⁴², O'na giydirilen bir şeref hul'ati/elbisesi⁴³, sadece O'nun oturmasına tahsis edilmiş bir kürsi⁴⁴ görmenin yanında altında serinlenecek bir gölge⁴⁵ ve O'nu diğer peygamberlerden ayıracak bir sancak⁴⁶ olarak da görmektedir. Ayrıca emr-i levlâk⁴⁷ ifadelerini de kullanmaktadır.

Yâ Rab Muhammed'e bağışla bizi (676/2. Samed isminin kullanımıyla ilgili ayrıca bkz. Mi'râcü'n-Nebî/6, 42, 104, 156, 5/15, 80/1-7, 191/5, 509/3, 516/6, 618/1, 625/1, 641/7, Kıyâmet Destanı, 38, Mi'râcü'n-Nebî/110)

³⁰ Bkz. Kıyâmet Destanı/94, 113/13, 390/16, Mevlidü'n-Nebî/25, 113/12, 121/5, 249/20, 477/6, 614/2, Mersiye-3/32, Kıyâmet Destanı/95.

³¹ Bkz. 649/5.

³² Bkz. 7/4, 9/9, 649/5.

³³ Bkz. 9/4, 113/12, 649/5.

³⁴ Bkz. 521/1.

³⁵ Bkz. 9/8.

³⁶ Bkz. 9/7.

³⁷ Bkz. 9/4.

³⁸ Bkz. Kıyâmet Destanı/46, Mi'râcü'n-Nebî/164, 532/4.

³⁹ Bkz. 9/9.

⁴⁰ Eserde, on altı değişik yerde alıntı yapılan bu ifade için bkz. Bir Hâtıra/3, Mi'râcü'n-Nebî/8, İlticâ-Nâme/125, Merhabâlar/6, 7/4, 8/4, 9/9, 20/5, 76/2, 82/6, 339/8, 364/3, 436/8, 689/6, 702/3, İlahî-Nâme/10, Na't-ı Habîb-i Rahmân/5.

⁴¹ *Senindir rütbe-i levlâk senindir sırr-ı "mâevhâ"*
Seni fevc-i risâletde alemdâr eyleyen Mevlâ (20/5. Ayrıca bkz. 339/8)

⁴² *Tâc-ı levlâk lâbisi mîr-i rusûl*
Taht-ı rahmet câlisi şem'-i sübûl. (Mi'râcü'n-Nebî/8. Ayrıca bkz. 702/3, İlahî-Nâme/10)

⁴³ *Merhabâ cûd-i vücûdudur dü-keveyn hil kati*
Sana giydirdi Hudâ "levlâke levlâk" hil'ati (Merhabâlar/6. Ayrıca bkz. 7/4, 9/9, 689, 6)

⁴⁴ *Zâtına kuruldu kürsî-i Levlâk*
Kuruldu kürsîde sultân-ı emlâk
Kaldılar hayretde ashâb-ı eflâk
Muhammed'dir kerem-kâni Muhammed. (76/2. Ayrıca bkz. 364/3)

⁴⁵ *Herkes hilkatince giydi hil'atler*
Kimi nebî kimi velî tal'atler
Sâye-i levlâkde bulduk devletler
Hükmullâhe râzî olsun gönüller
Hicrân âteşine yansın gönüller. (Bir Hâtıra/3)

⁴⁶ *Ezelden tâ ebed meşrîk-ı envâr*
Livâ-i Levlâk ile ol kerem-kâr

“Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım.” ifadesiyle meşhur olan bu rivayet hakkında Aliyyu’l-Kârî (ö. 1014/1605), Aclûnî (ö. 1162/1652), (Aclûnî, 1405: II, 164) Şevkânî (ö. 1250/1834) (Şevkânî, 1987: 326) ve Sagânî (ö. 650/1252)’nin “mevzu’dur” (Sağânî, 1985: 52) görüşüne katılmakla birlikte hadis kritiğine göre sahih değilse de manasının sahih olduğunu belirtmektedir. (Aliyyu’l-Kârî, 1391/1971: 288)

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعَى فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ.²

“Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, o vakit içinde ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.” (Kelâbâzî, 1429/2008: 208, 335; Sehâvî, 1375/1956: 565; Aclûnî, 1405: II, 173)

Hâce Muhammed Lutfi’nin, *lî meallâh* lafzıyla kullandığı bu rivayetdeki sözü edilen vakit, mutasavvıflar tarafından “*Makâm-ı Muhammedî*” veya “*Ehâdiyyet Makamı*” olarak da isimlendirilmiştir. Yine bu makam, Miraç gecesi Hz. Peygamber’in Allah’a olan yakınlığını bildirdiği *ev ednâ* âyetiyle de ilişkilendirilmiştir. (Yeniterzi, 1993: 158) Nitekim Hâce Muhammed Lutfi bu gerçeği manzumelerinde, Hz. Peygamberin İsrâ gecesi *lî meallâh* sarayına⁴⁸ konuk olarak bu büyük sırma mazhar olduğunu⁴⁹ dile getirmiştir.

Genellikle *Duafâ* ve *Mevduât* kitaplarında yer alan bu rivayet, ilk dönem sûfilerinden Kuşeyrî tarafından senedsiz olarak; “*Benim Allah ile öyle vaktim vardır ki, Rabbimden başkası oraya sığmaz*” (Kuşeyrî, 1981: 212) ifadesiyle nakledilmiştir. Fakat Sehâvî, Aliyyu’l-Kârî ve Aclûnî’ye göre ise: “*Bu söz tasavvuf ehlinin dillerinde dolaşan ve aslı belirtilmeyen ve senedi olmayan bir sözdür.*” (Sehâvî, 1375/1956: 565; Aliyyu’l-Kârî, 1391/1971: 291; Aclûnî, 1405: I,173) Bu bilgiler ışığında söz konusu rivayetin Hz. Peygambere nispet edilemeyeceği ortadadır.

أَنَا سَيِّدٌ وَلَدَ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَبِيَدِي لَوَاءُ الْحَمْدِ.³

“Ben Âdemoğullarının efendisiyim! Öğünmek için söyleyemiyorum; kıyâmet gününde hamd sancağı benim elimde olacaktır” (Tirmizî, 1992: Tefsîru’l-Kur’ân, 1; Menâkıb, 1)

Hâce Muhammed Lutfi’nin, *livâü’l-hamd/hamd sancağı* ifadesiyle kullanmış olduğu bu ibare, kıyâmet gününde Hz. Peygamberin elinde bulunarak ümmetin altında toplanacağı sancağı ifade etmektedir.⁵⁰

Söz konusu rivayet, Tirmizî’de iki farklı yerde geçen sahih bir hadistir.

كُنْتُ كَنْزًا لَا أُعْرَفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتُهُمْ بِِي فَعَرَفُونِي.⁴

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım. Kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar.” (Zerkeşi, 1986: 136; Sehâvî, 1375/1956: 521; Aclûnî, 1405: II, 132)

Genelde *kenz-i mahfî* veya *küntü kenzen* lafızları ile iktibas edilen bu rivayet Hâce Muhammed Lutfi tarafından beş kez kullanılmıştır. (Lutfi, Mevlidü’n-Nebî/26, 8/8, 18/4, 42/7, 92/8) O, *küntü kenzen*’i Hz. Peygambere ait bir sır olarak kabul etmiş ve Allahu Teala’nın bu sırrı âlemlere ifşa ettiğini ifade etmiştir.⁵¹

Tasavvuf erbabının çok kullandığı bu rivayet (İbn Arabî, 1985: XII, 574; İmâm-ı Rabbânî, ts: I. 26, II. 75, III, 112, 175; Kâşânî, 1992: 76, 116), temel hadis kaynakları arasında bulunmamıştır. İbn Teymiyye (ö. 728/1325)’nin söz konusu rivayet hakkında: “*Hız. Peygamber’in sözü değildir. Sahih veya zayıf bir senedi bilinmiyor*” şeklindeki ifadelerine Zerkeşi (ö. 794/1392) ve İbn Hacer (ö. 852/1448)’in de katıldıkları görülmektedir. (Zerkeşi, 1986: 136; Sehâvî, 1375/1956: 327; Aliyyu’l-Kârî, 1391/1971: 269; 1984: 141; Aclûnî, 1405: II, 132) İlgili rivayetin Hz. Peygambere ait olmadığı görüşünü savunanlar arasında İzmirli İsmail Hakkı ve Elbanî de bulunmaktadır. (Elbanî, 1992: I, 166; İzmirli, 1996: 98) Bunun yanında bu rivayetin hadis

---

*Burak-ı na’lidir seb’a-i seyyâr
Sana dest-bestedir ebrâr u ahyâr
Sebeb-i hilkat-i her dü-serâsın
Heyûlân nûr-i Hak hayru’l-verâsın. (Na’t-ı Habîb-i Rahmân/5)*

⁴⁷ Onsekiz bin âlemin icâdına oldur sebeb
Emr-i levlâk ile sultandır Habîb-i Kibriyâ. (8/4. Ayrıca bkz. 82/6)

⁴⁸ Serây-ı *lî meallâh* leyle-i esrâsında
Cebrâil oldu pişreşitâb-ı Muhammedî (689/7)

⁴⁹ Mazhar oldum *lî meallâh* sırrına
Ol dem erişdim kemâl-i birrine (Mî’râcü’n-Nebî/120)

⁵⁰ Eserde geçen *livâü’l-hamd/hamd sancağı* ifadesinin kullanımı için bkz.

*Bütün ihvân-ı imânla livâü’l-hamd’in altında
Huzûr-i Hazret-i Hak’da yüzü ihvânın ağ olsun (451/5. Ayrıca bkz. 291/6, 400/8, 407/2, 441/4, 577/6, 618/5, 689/2, Kıyâmet Destanı/54, 67, 68, 75, 86, Mî’râcü’n-Nebî/166)*

⁵¹ *Küntü kenz* esrârını âlemlere ifşâ kılan
Zâhir u bâtında burhândır Habîb-i Kibriyâ (8/8)

olmasa da manasının doğru olduğunu söyleyen kimseler de bulunmaktadır. (Aliyyu'l-Kârî, 1391/1971: 269) Bu bağlamda rivayet ile ilgili bir eseri de bulunan İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) rivayet hakkında, İbn Arabî (ö. 638/1240)'nin "Nakil yönünden sahih değilse de, keşfen sahihtir." sözlerini naklederek hadis rivayet sisteminin, keşf ve ilhamla sabit bilgiler karşısında bir değerinin olmayacağı manasında ifadeler kullanmıştır. (Bursevî, 1980: 10-11) Fakat bu kanaatin hadis kriterleri açısından bir değerinin olmadığı da açıktır.

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ. 5.

"Kendini bilen Rabbini bilir" (Zerkeşî, 1986: 129; Sehâvî, 1375/1956: 419; Aliyyu'l-Kârî, 1391/1971: 351; Aclûnî, 1405: II, 361)

Hâce Muhammed Lutfî'nin Hülâsatü'l-hakâyık'da yetmiş dört defa atıfta bulunduğu rivayetlerden bir tanesi de "men aref" dir. Lutfî'nin bu rivayeti, *men aref* lafzı ile birlikte *ilm-i aref*⁵², *ders-i aref*⁵³, *sırr/esrâr-ı aref*⁵⁴, *mekteb-i aref*⁵⁵, *metn-i aref*⁵⁶, *kitab-ı aref*⁵⁷, *nây-ı aref*⁵⁸, *nûr-i aref*⁵⁹, *bahs-i aref*⁶⁰, *erbâb-ı aref*⁶¹, *şürrâh-ı aref*⁶², *kütübhâne-i aref*⁶³, *men aref bâdesi*⁶⁴, *men aref meyhânesi*⁶⁵, *men aref dershanesi*⁶⁶, *men aref bülbülleri*⁶⁷, *aref tıbhânesi*⁶⁸

⁵² **İlm-i aref** deryâsıdır

Habîb-i Kibriyâ'sıdır

Güneş anın ziyâsıdır

Ahmed Muhammed Mustafâ (5/14. Ayrıca bkz. 487/3, 607/8, Der-Vefât-ı Vehbî Efendi/9)

⁵³ Âlemlere vermiş şeref

Nûr-i Muhammed her taraf

Neşr eylemiş **ders-i aref**

Ahmed Muhammed Mustafâ (16/5. Ayrıca bkz. 42/5, 51/2, 54/4, 69/7, 75/10, 76/1, 86/3, 131/3, 142/3, 163/13, 180/4, 199/7, 204/3, 208/3, 222/3, 270/7, 278/5, 330/8, 331/6, 382/3, 455/6, 499/7, 505/7, 548/2, 554/5, 613/6, 633/1, 678/3, 686/10)

⁵⁴ *Meydân-ı muhabbetde ki merdânelerin var*

Rişte-i muhabbetde ki dürdânelerin var

Esrâr-ı aref dilde ledün-dânelerin var

Hikmethâne-i zeokde mül-dânelerin var (142/1. Ayrıca bkz. 201/3, 273/2, 410/5, 424/4, 487/2, Gülün Bülbül İle Şivesi/10)

⁵⁵ **Mekteb-i aref**de okunur ilm-i ledünnî

Metn-i dile bak sen de okursun bu kitâbı (604/3)

⁵⁶ *Metn-i arefe şârih dildeki süveydâdır*

O şem'a-i vahdetde pervâneleri seyr et (62/4)

⁵⁷ **İmâm-ı Rabbânî kitâb-ı aref**

Bâkî Muhammed'le buldu bin şeref

Füyûzâtı ile doldu her taraf

Kerem-i İlahî şâyân iledir (82/33. Ayrıca bkz. 110/4)

⁵⁸ *Mey dolarsa câm-ı hüddâ nây-ı aref verir sadâ*

Cânân eder ol dem nidâ görünür didâr dürleri (607/5)

⁵⁹ *Yâ Rab bu kadar Zât-ı Kerîm'in kereminden*

Ver nûr-i aref didemi seyrâna yetişdir (205/4)

⁶⁰ **Bahs-i aref**den dem ura

Hayrân ola gören nûra

Sanki Mûsâ çıkmış Tûr'a

Âleme mâmûr bahş ede (576/3)

⁶¹ *Esrâr-ı derûn dersini erbâb-ı arefden*

Görmemiş olan dilde öten sâzı ne bilsün (415/3)

⁶² *Meyhâneye var LUTFİYÂ sermestleri bir gör*

Şürrâh-ı aref herbiri gönlünde kitâbı (604/5)

⁶³ *Kelâm-ı evliyâyâ tâzîm etmek vâcib olmuşdur*

Kütübhâne-i arefde teharrî et bu fetvâyı (669/4)

⁶⁴ **Men aref bâdesini** neşreyleyen dilden dile

Sâki-i kevser-i mânâ hubb-i Rahmân andadır (215/4)

⁶⁵ **Men aref meyhânesinde** mey-im ânâ doludur

Bir şerâb-ı eynemâdan iç ki sultânlık budur (207/6. Ayrıca bkz. 237/5, 352/2, 560/3, 681/5)

⁶⁶ *Ravza-i dildir ezelden men aref dershânesi*

Hall-i müşkil eyleyen ilhâm-ı şe'n dildedir (87/3. Ayrıca bkz. 128/6, 152/5, 190/7, 294/2, 386/5, 434/1, 461/3, 504/5, 574/3, 678/3, 687/3)

⁶⁷ **Men aref bülbüllerine** verd-i handîm kıl nazar

Her seher sünbüllerine la'l-i kandîm kıl nazar (84/1)

⁶⁸ *Derûnun derdine cânâ şifâ-yâb olmak istersen*

ve *ilm-i aref bülbülleri*⁶⁹ gibi farklı terkiplerle beraber kullandığı da görülür. Bunun yanında yukarıdaki rivayete sadece *aref*⁷⁰ kelimesi ve aynı manaya gelen *ârif-i nefis*⁷¹ ifadeleriyle işaret ettiği manzumeleri de bulunmaktadır.

Söz konusu rivayet, genellikle uydurma ve zayıf hadis kitaplarında geçmektedir. Bunun hakkında İbn Hibban (ö. 354/965) "*Sabit değildir*" (Aclûnî, 1405: II, 262) ifadesini kullanırken; Sem'anî (ö. 489/1014) bu sözün Yahya b. Muaz er-Razi (ö. 258/871)'ye ait olduğunu belirtmektedir. Nevevi (ö. 676/1277), İbn Hibban'ın "*Sabit değildir*" görüşünü tekrarlar; Sağânî (ö. 650/1252) (Sağânî, 1985: 35) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) rivayeti "*uydurma*" olarak damgalamaktadırlar. (Zerkeşi, 1986: 129; Sehâvî, 1375/1956: 419; Aclûnî, 1405: II, 162) Rivayete "*el-Kavlu'l-eşbeh fi hadisi men arafe nefsehu fekad arafe rabbeh*" ismiyle özel bir risale (Suyûtî, ts: II, 451-455) tahsis eden Sûyûtî (ö. 911/1505), yukarıdaki âlimlerin görüşlerini değerlendirerek rivayetin, hadis olmadığı fakat manasının doğru olduğu kanaatini belirtmektedir. (Suyûtî, ts: II, 451-452)

Son dönem ilim adamlarından İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) da söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'e ait bir söz olmadığını (İzmirli, 1341: 4; 1996: 95) belirtirken Elbânî bu rivayetin aslının olmadığını ifade etmektedir. (Elbânî, 1992: I, 165-166)

Bu bilgiler ışığında rivayetin hadis olmadığını söyleyebiliriz.

6. الْكَرِيمُ (السَّحِيْبُ) حَبِيْبُ اللهِ وَ لَوْ كَانَ فَاسِقًا.

"Cömert kimse fasık da olsa Allah'ın sevgilisidir." (Sehâvî, 1375/1956: 316)

Hâce Muhammed Lutfî'nin *Hülâsatü'l-hakâyık*'da kullanmış rivayetlerden biri de *es-Sahiiyyu habibullah* lafzıdır. Lutfî, bu lafzı bazı manzumelerinde aynen kullandığı⁷² gibi bazılarında da *Allah sahîyi sever*⁷³ şeklinde kullanmıştır.

Rivayet, temel hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetleri inceleyen eserlerde bulabildiğimiz rivayet hakkında Sehâvî "*la asle lehu*" ifadelerini kullanarak rivayetin muteber bir kaynağının olmadığına işaret etmiştir. Aliyyu'l-Kârî ise bu haliyle rivayetin "*Allah teobe edenleri sever*" (2. Bakara: 222) ve "*Allah zalimleri sevmez*" (3. Âli İmrân: 57) ayetleriyle çalıştığını, fasıkların ya kafir ya da zalim olduklarını söyleyerek izah etmektedir. (Aliyyu'l-Kârî, 1391/1971: 266) Bu durumda ilgili rivayetin kesin olarak mevzu olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki hadis değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere; Hâce Muhammed Lutfî rivayetlerin sıhhati konusunda muhaddisler kadar titiz davranmamıştır. Bunun neticesinde şiirlerinde birçok zayıf ve uydurma rivayete yer vermiştir. Ancak bu durum, Alvarlı gibi mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber'in sünnetine uyma noktasındaki hassasiyetlerine engel teşkil etmez. Çünkü onların bu husustaki gayretleri bilinen bir gerçektir. (Köle, 2011: 145)

Sonuç

Hâce Muhammed Lutfî'nin *Hülâsatü'l-Hakâyık* isimli eserinin hem âyet hem de hadis kullanımı açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Eserde 17 farklı sûreye ait 28 âyetin belirli kelimeleri 127 kez kullanılmıştır. En fazla geçen sûre 7 âyetle Bakara sûresi, daha sonra 5 âyetle Necm sûresi ve 2 âyetle de Duhâ sûresidir. Ayrıca eserde Fâtiha, Furkan, Tâhâ, Yâsîn, Rahmân, Müzzemmil, Müddessir, A'lâ, Duhâ ve İnşirâh olmak üzere toplam 10 sûreye de ismen yer verilmiştir.

Hülâsatü'l-Hakâyık'da kullanılan hadislerin sayısı âyetlere nazaran az olmakla birlikte toplam altı farklı hadisin yüz elliye yakın şiirde iktibas edilmesi, eserin hadis açısından da zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca eserde mana ile rivayet edilen hadislere de yer verilmiştir. İlgili rivayetler değerlendirildiğinde birisi hariç diğerlerinin zayıf olduğunun görülmesi Hâce Muhammed Lutfî'nin rivayetler arasında sahih-zayıf-mevzu ayırımına gitmeyerek konuya uygun düşen rivayeti tercih ettiğini

Aref tıbhânesinde LUTFİYÂ Lokmân olandan sor (200/5)

⁶⁹ *Gülşen-i vahdet gülleri ilm-i aref bülbülleri*
Sermest-i mey-i mânevî şem-i hüda pervânesi (717/2)

⁷⁰ *Bağlandı Fırat'ın her bir tarafı*
Bilinmedi Ehl-i beyt'in şerefi
Bu hikmeti bilir bilen arefi
Lokmân ağılar Nu'mân ağılar dîn ağılar (93/19)

⁷¹ *Ârif-i nefis olmak ister Hakk'ı bilmek isteyen*
Taht-ı dilde LUTFÎ sultân ol Süleymân'lık budur (207/7)

⁷² *Güş-dâr ol hüş-mendim şeriat akvâline*
"Es-sahiiyyü habibullah" bak hadis meâline (524/1)

⁷³ *Sahîleri sever Hazret-i Allah*
Bahîllerde yoktur muhabbetullah (186/5. Ayrıca bkz. 186/9, 521/13, 671/13, 721/3, 7, 11)

göstermektedir. Yine ilgili rivayetlerin kaynağının verilmemesi, kaynak bilinci açısından bir eksiklik olarak görülse de eserin manzum olmasının bu durumu engellediği de bir gerçektir.

Bu bilgiler ışığında; Hâce Muhammed Lutfi'nin rivayetler hakkında muhaddisler gibi titiz davranmadığı, hadis usulü kurallarına uymadığı ve metin tenkidine önem vermediği söylenebilir. Ancak onun mutasavvıf bir şair olduğu göz önüne alındığında, hadis rivayet tekniğinden ziyade manayı önceleyen tasavvuf geleneğine göre hareket ettiği de görülmektedir.

Kaynakça

- ACLÜNÎ, İsmail b. Muhammed, (1405). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- ALİYYU'L-KÂRÎ, Ali b. Muhammed el-Kârî. (1391/1971). *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevdûa*, thk. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ, Beyrut: Dâru'l-Emâne/ Müessesetü'r-Risâle.
- ....., *el-Masnû' fi mârifeti hadîsi'l-mevdû'*. (1984). thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire: Mektebü'l-matbûatî'l-İslâmî.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı. (1980). *Kenz-i mahfî*, İstanbul: Misvâk Neşriyat.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddîn. (1992). *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyi' fi'l-umme*, Riyad.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı. (1987). *Marifetname*, sad. Turgut Ulusoy, İstanbul.
- HÂKİM, Ebu Abdullah en-Neysâbüri. (ts). *el-Müstedrek ale'l-Sahîhayn*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, yy: Dâru'l-Ma'rife.
- İBN ARABÎ, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. (1994). *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut: Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât / Dâru'l-Fikr.
- ....., Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. (1985). *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahyâ, Mısır: el-Mektebetü'l-Arabiyye.
- İMÂM RABBÂNÎ, Ahmed el-Fârûkî es-Sehrendî. (ts). *el-Mektûbât*, İstanbul: Sirâc Kitâbevi.
- ....., Ahmed el-Fârûkî es-Sehrendî. (1978). *Mektûbât*, trc. Ali Genceli, Konya: İslâmî Neşriyat Yayınevi.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı. (1341). *Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?: Hakk'ın Zaferleri*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- ....., İsmâil Hakkı. (1996). *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul: Esra Yayınları.
- ....., İsmail Hakkı, (1332). *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul.
- KÂŞÂNÎ, Abdarrezzâk. (1992). *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, Kahire.
- KELÂBÂZÎ, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ya'kub el-Kelâbâzi (Gülâbâdi) el-Buhârî. (1429/2008). *Bahru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr)*, thk. Vecîh Kemâluddîn Zekî, Kahire: Dâru's-Selâm.
- KIYICI, Selahattin. (1986). "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi", *DİA*, (II, 552). İstanbul: TDV. Yay.
- KÖLE, Bekir. (2011). *Zeynüddin Hafî ve tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerim b. Havâzin. (1981). *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KUTLU, Hüseyin. (2006). *Hâce Muhammed Lutfi (Efe Hazretleri) Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. (1987). *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-Matbuatî'l-İslamiyye.
- LUTFÎ, Hâce Muhammed. (2011). *Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi*, (haz. Hüseyin Kutlu vd.), İstanbul: Damla Yayınevi.
- PALA, İskender. (2008). *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SAĞÂNÎ, el-Hasan b. Muhammed. (1985). *Mevzûâtü's-Sağânî*, thk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. (1375/1956). *el-Makâsîdül-Hasene*, tsh. Abdullah Muhammed es-Siddîk, Mısır: Mektebetü Hancî.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (ts). *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî.
- ŞENER, H. İbrahim-Yıldız, Alim. (2003). *Türk İslâm Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali. (1987). *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut.
- TÂHİRÛ'L-MEVLEVÎ. (1994). *Edebiyat Lügatı*, (haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. (1992). *el-Câmiu's-sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Yeniterzi, Emine. (1993). *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV. Yayınları.
- ZEHEBÎ, Muhammedb. Ahmed. (ts). *Mizânu'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. (1986). *et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.